

RÓMAI TELEPÜLÉSEK LOKALIZÁLÁSÁNAK PROBLÉMÁI MARSIGLINÁL, A PANNONIAI DUNA-SZAKASZON⁵

FEHÉR BENCE

KIVONAT: Marsigli nagy Duna-monográfiájának II. kötete a római régiségtannal foglalkozik. Ebben sok antik toponímiának a lokalizációja különös vagy éppen téves. Ilyen pl. Brigetio említése Panon néven: ez a név semmilyen ókori adattal nem támasztható alá. Kubitschek feltevézése, hogy a középkori *mons Pannoniae* kifejezésből származik, valószerűtlen. Hihetőbb, hogy félreértett ókori feliratos említésen alapul: erre esetleg az EXER PAN INF bélyegtípus kínálhatott lehetőséget. Különös az is, hogy Trans-Aquincumnak egy Dunaharaszttiban levő létesítményt, rajza alapján római hídfőt tekint. Ez nyilván egy jobbparti erődítményhez tartozott, amelyet kőfejtőnek nevez, de valójában római tábor (Campona?) lehetett. Nem világos, hogy miért adja neki az általa is ismert Aquincum = Óbuda nevét, de nem egyedi eset, hogy Budához a valósnál délebbi pozíciót társít. Több más balparti létesítmény is talányos, ma nem azonosítható, bár pozíciója logikus, így az adat valósnak tűnik: ilyen 'Czinta' és 'Czenei' a szerémségi szakaszon. Végképp érthetetlen azonban, hogy az I. könyvben egy helyütt miért adja Paksnak Aquincum nevét a helyes Lussonium helyett.

KULCSSZAVAK: földrajzi helymeghatározás, római erődítések, topográfia, Aquincum, Brigetio

Luigi Ferdinando Marsigli gróf nagy Duna-monográfiájának⁶ II. kötete⁷ a római régiségtannal foglalkozik. Ezt nem minősíthetjük a hatkötetes földrajz-tudományi mű egészéhez képest kitérőnek: akkoriban ez egy komplex föld-

5 A „KLASSZIKA FILOLÓGIA – ÍRÁSOS TÖRTÉNETI ÖRÖKSÉG” tématerületi kutatás, a TKP2020-NKA-23 sorszámú, TKP-37-3/PALY-2020 iktatószámú pályázat keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 (2020-4.1.1-TKP2020) pályázati program finanszírozásában valósult meg.

6 Marsili, Aloysius Ferd.: *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physici perlustratus et in sex tomos digestus*. Gosse et alii, Hagae, 1726.

7 A továbbiakban a *Danubius Pannonico-Mysicus* kötetét I. könyv, II. könyv stb. formában idézem.

rajztudományi leírásnak szükséges részét képezte. Marsigli nem ezért jelentős régiségtanász, hanem amiben az átlagos leírások fölé emelkedett: a megelőző két évszázad kutatói inkább csak feliratokat gyűjtöttek,⁸ ő létesítményeket látott, katonai objektumokat, és azokat elég pontosan leírta, illetve térképileg is felmérte (ez az I. könyvben jelenik meg). Viszont be kell vallani, kevésbé tördött az antik azonosításokkal (bár kezében voltak a fő források: *Tabula Peutingeriana*, *Itinerarium Antonini*, *Notitia Dignitatum* és Ptolemaiosz), így elég sok rejtélyes vagy téves lokalizáció olvasható nála. Ezekből szeretnék egy kis csokrot itt felmutatni és amennyire lehetséges, megmagyarázni.

Panon városa

A pannoniai limes felső szakaszán Marsigli csak kevés római objektumra szentel figyelmet, a Cetius-hegytől lefelé Fischamendet és Carnuntumot említi,⁹ és az azután következő nála minden jel szerint Brigetio. A topográfiai leírás nem vitatható: negyedórára Komárom alatt, Szőny előtt,¹⁰ nagy épületek (ez a *municipium*) és Szőny alatt egy 240 × 320 öl méretű tábor. A tábor 240 öles keletnyugati kiterjedése közel jár a valóshoz, de az észak–déli erősen túl van mérve: talán (Marsigli kifejezett állítása ellenére) a „kisebb” táborral egybe van mérve, azaz a hozzátoldott falakkal, melyek északra vezettek Marsigli rajzán. Ezeket még félszázad múlva is azonosítani lehetett, Milles rajza szerint.¹¹ Mindenesetre Marsigli nem tudta azonosítani a helyet: lábjegyzetben Arrabonát említi,¹² a

8 A legfontosabb Duna-völgyi feliratgyűjtők a Marsigli előtti bő két század során: Felice Feliciano, Giustiniani, Lazius és Szamosközy István (Stephanus Zamosius). A XV. századi feliratgyűjtésről átfogólag ld. Ritoókné Szalay 2002. Felice Feliciano azonosítása csak néhány évtizede sikerült: Ritoókné Szalay 2002, 67–79. Ő 41 római kőemléket tudott leírni, természetesen a Marsigliénál jóval jobb körülmények között, Giustiniani pedig 19-et. Lazius 1551 Daciából 104, Pannoniából 115 feliratot ismer (és 8 szórványos adata a Balkán térségéből is van), sőt ezenkívül (elsőként) Pannoniából még húsz téglabélyeget is közöl. Zamosius 1593 ad 34 feliratközlést Erdélyből, s sajnos szinte megegyező számú, 30 hamis feliratot. A korszak többi, magyar és nem magyar Kárpát-medencei gyűjtőiről egybefoglalva ld. CIL III p. 153–157., p. 413. (meglepő módon itt nem is említik Marsiglit, pedig e térségben, Pannonia Inferiorban, a legjelentősebb a tevékenysége), p. 479–480.

9 II. könyv 2.

10 I. könyv 17.: Comaromium, Zegn; II. könyv 3.: Comaromium, Zen.

11 Milles, BM ms. 15771, fol. 91.

12 II. könyv 3. * jegyzet. Állítása szerint Ptolemaioszra alapozza, de az emlékezete nyilvánvalóan megcsalta, hiszen ez a név nem fordul elő Ptolemaiosznál, aki csak az Arrabo folyót ismeri (II

szövegben és térképeken pedig egyformán egy nem létező helységet „Panon” néven.¹³ Talányos névválasztás, mert ókori forrásainak mindegyike pontos helyén említi Brigetiót,¹⁴ de nem tud semmi „Panon”-ról. Ez a név az antikvitásból teljesen ismeretlen. Az egyetlen ehhez kapcsolható említés vagy félszáz évvel későbbi, Milles említi a „city of Pannonia”-t,¹⁵ de jóval lejjebb Komáromnál, s az utóbbi antik neve nála Sironia.¹⁶ Honnan ez az unikális név? Erre még csak Kubitschek próbált magyarázatot adni, aki lehetségesnek tartotta, hogy ez a „mons Pannoniae”, azaz Pannonhalma kifejezésből önállósult.¹⁷ Ez Millesre talán (nagyon feltételesen) igaz,¹⁸ de Marsiglira kevésbé hihető – Kubitschek nem vette figyelembe, hogy a millesi Sironiát a gróf nem ismerte, terepleírása egyekben elég pontos, a „Pannonia városa” nevű hely pedig épp olyan távol esik ettől, mint Pannonhalmától.¹⁹ Egy másik lehetőség, hogy valami feliratos forrás félreértéséről lehet szó. A pannoniai epigráfiában a legközelebb álló kifejezés, amely a Pannonia név valódi használatát tartalmazza, egy téglabélyegtypus, az EXER PAN INF bélyegek.²⁰ Ezek az eredeti Pannonia Inferior egész hosszában

11,5., II 14,1. A régebbi kiadások a kéziratok nagy többsége alapján e névnél a *Narabón* olvasatot preferálják, de talán Marsigli helyesen választja meg a névformát: az általában elég megbízható Σ és Z kéziratok olvasata *Arabón*, és ez a névalak etimológiailag logikusabb is. Stückerberger–Graßhoff 2017. modern kiadása is emellett teszi le a voksát, bár e kéziratokat értéktelenebbnek minősíti.) Feltehetőleg a *TabPeut* vagy az *ItAnt* szövegéből kellett ismernie a toponimiát mint városnevet.

13 II. könyv 3., 1. tábla III–IV. képek.

14 Ptolemaiosznál: K 41° É 46°40', *ItAnt*: a távolsága 44 mérföld Aquincumtól és 30 mérföld Arrabonától, a *TabPeut* szerint pedig 43, illetve 30 mérföld.

15 Milles, BM ms. 15771, fol. 91.

16 Kubitschek 1929, 85.

17 Kubitschek 1929, 126–127.

18 Ámbár magyarul a „Pannonhalma” név XIX. század elei neologizmus, latin megfelelője, a *Mons Sacer Pannoniae* a XVIII. század elején (a XII. századig visszamenő egyházi hagyomány nyomán) javában használatban volt: pl. Bél 1735, 636., 638. Csakhogy ez evidensen egy hegyet, ill. a rajta levő középkori egyházi intézményt jelenti, és nem várost, amelynek nyomait a XVIII. században tudunkkal még senki nem vélte látni Pannonhalma alatt. Pannonhalma térségében (Packalló-völgy) viszonylag dús római településnyomokat ismerünk (Bíró 2007, 19.), azonban ezekről csak a XIX. század vége óta tudunk. Nagyjából félszáz évvel korábbi az ismeret, hogy egyáltalán vannak római nyomok a térségben: az apátságban talált római kőemléket először Römer említi (Römer 1863, 160–161., vö. CIL III 4380, 4390), éspedig Czech János (1798–1854) kézírata alapján, amely legvalószínűbben az 1820-as évekből való gyűjtést jelent, s tudunkkal az apátságon kívül is az első maradványok előkerüléséről 1826-ban tudósítottak (Szőnyi–Tomka 1996, 40.). Mindez tehát inkább cáfolja, mint támogatja, hogy a *Mons Sacer Pannoniae*t a barokk korban bárki római településsel téveszthette volna össze.

19 A Marsigli által megadott pontos topográfiai adatok és térkép elképzelhetetlenné teszik, hogy ő Szőnyt összekeverhette volna Pannonhalmával, és nem is említi az egész műben pannonhalmi eredetű római emléket, így biztosra vehető, hogy a térség római múltjáról semmit nem tudott.

20 Szilágyi 1933, 84.

ismertek, de Brigetióból éppen nem; mindazáltal ez a bélyeg típus a 3. században is használatban volt – azaz Brigetio Caracalla-kori Pannonia Inferiorhoz csatolása után –, tehát nem lehetetlen, hogy egyszer Brigetióban is előkerülhett. Intercisából ismerünk [E]XER PANON formai variációt,²¹ ez az a névalak, amelyet Marsigli Brigetióra alkalmaz. Mindazáltal különös, hogy ha Marsigli egyszer észrevette, hogy az EXER elem nem része a névnek (hanem *exercitus* rövidítése), hogy’ nem jött rá, hogy a PANON szavak az egész tartományra vonatkoznak. Így ez az elképzelés meglehetősen bizonytalan.

Elméletileg a PANON betűk Pannonia bármely feliratos említéséből származhatnak, de más kontextus valószínűtlen. Szinte lehetetlen, hogy egy *ala Pannoniorum*-felirat Brigetióban előkerülhett volna, a többi lehetséges szövegösszefüggés pedig erősen hivatalos, formális, ahol az íráshibák elhanyagolhatók, s tényleg nem is ismerünk egy N-nel írott alakot. Nyilván lehetséges a *sacerdos provinciae Pannoniae* kifejezés, de azt jelen tudásunk szerint mindig P vagy PANN rövidítés takarja.²² Az egyetlen összefüggés, ahol ismert teljesen kiírva a név, *legatus provinciae Pannoniae superioris/inferioris*,²³ de ez eleve igen ritka, és persze mindig ott olvasható a *provincia*²⁴ szó, tehát lehetetlen összetéveszteni városok megnevezésével.

Aquincum és/vagy Dunaharaszti?

Aquincumot röviden, de korrekt módon említi.²⁵ Annál különösebb az ezt követő megállapítása: Trans-Aquincum erődjéről beszél.²⁶ Leírása a következő:

21 Lőrincz 1979, 7/63.

22 Szabó 2006, P 13, 20, 32, 37, 58, 65, 67, 68, 70, 72, 73, 81, 85.

23 Brunšmid 1905–1914, no. 125B, TAq no. 69 ([*Pann[on]i(ae)*] alakban), 1859.

24 Az egyedüli ismert kivétel: CIL III 3307.

25 Igaz ugyan, hogy két táborról beszél, de a kisebb, négyszögletes, északi „tábor” nyilvánvalóan a *municipium*.

26 II. könyv 5., vö. VI. kép: *Pars Castrametationis (ut credibile) Romanae prope pagum Arasti ad rami orientalem Danubii ripam ulteriorem reperitur, utpote quae, si tertium quoque latus a tempore, aut alio quopiam casu forte destructum, ad flumen usque continuatum intelligatur, vallum quadratum, areaeque capacissimae efficit. Ad rami occidentalis ripam citeriorem, adeoque e regione Arasti, Cavitates in terra multae, sive foramina reperiuntur, Vallo, ut ex vestigiis adhuc apparet, circummunita. Lapidinam hic olim habuisse Romanos, haud difficile mihi persuaserim. [Jegyzet:] Trans-Aquincum dictum antiquitus: eo quod trans flumen oppositum sit veteri illi Aquinco.*

Hihetőleg egy római tábornak a része található Haraszti falu mellett a Duna keleti ága túlsó partján; mindenesetre nagy befogadóképességű négyszöges sáncot alkot, ha úgy értjük, hogy a harmadik oldal is egészen a folyóig folytatódott, amelyet az idő vagy talán valami más esemény lerontott. A nyugati folyóág innenső partján, éspedig Haraszti térségében a földben sok üreg avagy gödör található, amelyeket, mint a nyomokból még ma is nyilvánvaló, sánc (b) vett körül. Nem lenne nehéz meggyőzőnöm magam, hogy itt a rómaiaknak kőfejtőjük volt. (Marsigli jegyzete: *Hajdan Trans-Aquincumnak mondták, onnét, hogy a folyó túloldalán szemben van amaz ősi Aquincummal.*)

Kétségtelenül van olyan, hogy Trans-Aquincum, és az valóban egy Aquincummal szembenálló balparti erődítés, azonfelül itt számba vehetjük Contra-Aquincumot is, vagyis az Eskü téri erődöt.²⁷ Ezt Marsigli potenciális forrásai közül a *Notitia Dignitatum* ismeri.²⁸ A leírásból azonban nyilvánvaló, hogy Marsigli nem a valódi Trans-Aquincumot látta, hanem egy 20 km-rel délebbre levő helyet nevez meg. (Természetesen Contra-Aquincumot sem láthatta, hiszen az a rombadólt Pest város alá volt temetve.) A folyó említett keleti ága bizonyosan a Ráckevei-Duna, a nyugati pedig a mai főág, viszont az ő korában a két ág közel azonos szélességű és fontosságú volt. A kőfejtő tehát valahová Promontor (Budafok) környékére tehető, ez a sziklás magaslat valóban alkalmas és sokszor használták is efféle bányászatra; de persze bővebb adatok hiányában a kőfejtés római eredete elég kétes. Csakhogy a gróf térképe²⁹ a helyszínen nem kőfejtőt mutat, hanem jóval rómaiabb valamit: ez evidensen egy négyzetes római tábor, s a földrajzi helye összhangban van Camponáéval (Nagyttény).³⁰ Újabb talány: lehetséges, hogy Marsigli kőfejtőnek nézzen egy római tábor? (No persze a koraujkorban ismeretes jelenség, hogy római táborokat és városokat épületkő-alapanyagként használtak.) Vagy pedig valóban egy (akár római, akár középkori) kőfejtőről beszél valamivel feljebb, Promontornál, de elhagyja az említését egy teljes és a térkép szerint jól megőrzött római auxiliáris tábornak?

Mármost a Harasztinál említett létesítmény³¹ ezzel épp átellenben van, és következésképp teljesen lehetséges, hogy ez római hídfőállás volt. Ez esetben

27 Fitz 1976, 120–122.; Visy 1989, 81–84.; TIR L-34, 49., 112.

28 NotDignOcc. 33: *contra Acinco in barbarico*.

29 I. kötet 5. szelvény.

30 Vö. Visy 1989, 85.

31 Vö. TIR L-34, 57., azonban nem idézi Marsigli-t.

nyílt alakja is teljesen természetes, és pontosan úgy lehetett, ahogy ő mondta: „az idő elmosta” a déli karját. A név annál inkább problémás. A gróf nyilvánvalóan nem ismerhette Campona nevét (az az említett földrajzi forrásokban nem szerepel), de miért alkalmazta a távoli Aquincumét? Magyarázhatatlan tévedés? Csak itt történik, vagy van rá más példa is? Van némi nyoma másutt is, hogy Marsigli szemléletében Budafok és Budavár felcserélhető volt. Az I. kötetben beszámol a földrajzi szélességméréseiről. Nyolc magyarországi pont mért adatát adja meg,³² ebből sajnos kettő nem azonosítható (egy „Titel közelében” meghatározású hely, ami természetesen Titeltől mind a négy égtáj irányába elterhet, illetve a Dráva-torkolat, amely a 17. század óta nagyon megváltozott). A fennmaradó hat adat feltűnően közel van a valóshoz, Baján és Szegeden ($46^{\circ}10'$ és $46^{\circ}16'$) az eltérés 1 fokpercnél is kisebb, Bécsben és Szolnokon ($48^{\circ}14'$ és $47^{\circ}19'$) kb. másfél perc, ha a városközpontot nézzük. De azt nem tudjuk, valójában hol mért, s ha azt feltételezzük, hogy Bécsben az volt a megfigyelési pont, ahol a Duna belép a belvárosba,³³ akkor itt is 1' alá csökken az eltérés. Két helyen viszont az eltérés a valóságtól kb. 5': Egerben ($48^{\circ}0'$) és Budán. Buda helyzete (első mérése szerint $47^{\circ}25'$, a másodiknál $47^{\circ}24'$) gyakorlatilag olyan, mint ha a promontori hegyfokon állt volna. Ugyanakkor, amennyire tudjuk, az első mérésnél (amelyet a rossz időjárási viszonyok miatt kellett később megismételni³⁴) a mérést ténylegesen végrehajtó J. Chr. Müller³⁵ Pest városánál, a másodiknál a Margit-szigeten tartózkodott.³⁶ Nyilván az adatok egymáshoz való viszonya is irracionális, hiszen eszerint a második mérésnél kellett volna nagyobb szélességet kapnia; viszont ha csak a második adattal számolunk, az eltérés még nagyobb lesz. Egyelőre csak feltételezésekkel élhetünk, de talán nem elvetendő elképzelés, hogy a pesti mérés nem magában a városban történt, hanem a várostól délre eső térségben, és egy nagyjából Promontorral átel-

32 I. könyv 35–42., 1696-os mérések alapján.

33 Ugyanazon a ponton, a Kahlenberg lábánál más típusú adatokat is gyűjtött (vö. III. kötet 10., 11., 70.), tehát nem ötletszerű, alaptalan felvetésről van szó.

34 I. könyv 36.: az 1696. május 27-i mérésen „az eget innen is, onnan is elszórt felhőcskék foltjai borították”. Az aug. 27–28-i második mérésen (I. könyv 41.) „teljesen tiszta ég” volt. Önmagában azonban ez nem feltétlenül indokolja a mérési hibát, mert az igen pontos szolnoki mérés három napjából is kettőn enyhén felhős volt az ég (valamint Egerben is, ahol egyelőre fogalmunk sincs a hiba okáról).

35 Deák 2004, 9, 33.

36 Deák Antal András szíves közlése alapján. Sokat köszönhetek annak, hogy a 2022. április 1-i konferencián e kérdéstről volt módunk beszélni.

lenben levő helyszínt érzékelt Pestnek – azaz Trans-Aquincumnak. Ami pedig a Margit-szigetet illeti: bizonyos, hogy Marsigli e néven néha a Csepel-szigetet értette.³⁷ Azt nem tudjuk, hogy Müllertől szerezte-e ezt a téves értesülést, de egyáltalán nem lehetetlen.

Tény, hogy nem mindig tudta azonosítani a kapcsolatot a jobb parti és bal parti erődítések közt:³⁸ a Brigetióval átellenes parton semmit nem említ, tehát Celamantiát nem vette észre. A szerémségi szakaszon említ néhány balparti úgymond „római tábor”, viszont a jobbparti erődsort elhagyja Cornacumtól Burgenaeig. E térségben bár Czovina³⁹ középkori lehet,⁴⁰ de nyilván Contra Margum fölé épült – és ismét, ezzel szemben nem ír le semmit, amit Margummal azonosíthatnánk. A „Czenei” néven említett erődítést tudjuk lokalizálni, csak épp nem tudjuk megtalálni: leírása alapján ez *A Dunán túl eső erőd, de magától a folyótól egy közbeeső mocsár választja el, és Pétervárad térségében helyezkedik el.*⁴¹ A 4. tábla térképén látható, ezen a távolság a Dunától kicsivel kevesebb, mint egy német mérföld (kb. 7 km). A mai Čenej/Csenej mintegy 11 km-re van északra Péterváradtól, de az erődítés feltehetőleg valami kapcsolatban volt az ÉK–DNy irányú ún. nagyobb sánccal,⁴² amely Csenejtől pár kilométerre DK-re kezdődik. Marsigli mérése tehát lehet egészen pontos. Viszont már az 1. katonai felmérésen sincs semmi nyoma ennek az erődítésnek, pedig az a „nagyobb sáncon” a kapukat is mutatja. És a helyzetet még bonyolultabbá teszi, hogy a Marsigli-féle alaprajz látványosan nem római katonai létesítmény formáját mutatja, ámbár a nagyobb sánc valóban későantik, feltehetően római eredetű.⁴³

„Czinta”⁴⁴ értelmezése valamivel könnyebb. Ez magyarul Csenta (a szerb Čenta), épp átellenben a jobb parti Rittium táborral. Kár, hogy az I. könyv 11. szelvénye éppen e pont előtt ér véget, így a létesítmény pontos helyét csak találgathatjuk, de a II. könyv XI. ábra kis vázlatrajza egy mocsarak közti félszigetet mutat, amely alighanem a mai falutól ÉNy-ra levő nagy holtág vég-

37 A *Prodromus* (1700, 16.) megjegyzése, és valószínűleg I. könyv 74., 86. és II. könyv 5. szerint is.

38 Csak két létesítménypár van, amely mindkét parton korrektül van feltüntetve: Ó-Ráma/Új-Palánka (Ram/Banatska Palanka) (II. könyv 11., 5. tábla XIV. kép, de a balparti erődről nincs kép) és Dierna/Transdierna (Tekija és Orsova, II. könyv 15., XXV–XXVI. képek).

39 II. könyv 9–10., XII. kép.

40 II. könyv 35., 37–42.

41 II. könyv 9., X. kép.

42 Vö. Patay 2005, Patay 2006, Patay 2007.

43 Nagy 1969, Stanojev 2000, Stulič 2015.

44 II. könyv 9, XI. kép.

pontja. Marsigli leírása a következő: *Kb. egy mérfölddel beljebb a Tisza összefolyásától, a Dunán túl eső részen a mocsarak és a Kulpin [Culpin] tó⁴⁵ közt, egy szárazföld látszik beljebb előugrani, amelyet valami sánc zár el árokkal, emellett két emberkézzel felhalmozott domb emelkedik. Hihetőleg a rómaiak ezen őrséget állítottak, és az egész sáncot Sirmium gyönyörű ékességének az ellenség betöréseitől való megvédésére emelték. Ma a Tisza-torkolattól a távolság kicsit több, 1 ¼ német mérföld. A gróf rajza az erődítésnek csak egy falát mutatja, így nem lehet eldönteni, római emlék lehetett-e vagy sem, de a helyzete olyan szerepéről árulkodik, amelyet Marsigli is feltételez: a Szerémséget védelmező őrhely, potenciális hídfő vagy Rittium ellenérődje.*

Paks rejtélyes neve

Aquincummal kapcsolatban Marsigli legtalányosabb megállapítása az I. könyvbe került bele. Ez egy jegyzet Paksról a dunai térképszelvények leírásánál: *Paxo, község, lerombolt várral.* (Marsigli jegyzete:) *Elhelyezkedése alapján úgy látszik, pontosan egybevág Ptolomaeus Aquineumával.*⁴⁶ A lerombolt vár bizonyára azonos a római Lussoniummal,⁴⁷ de hát Lussonium Ptolemaiosznál egész könnyen azonosítható (Aquincumról nem is szólva),⁴⁸ s a II. könyvben a gróf

45 Ez a név egy Csenta közeli tanya nevében őrződött meg (ld. Kalapis 1993, 87.).

46 I. könyv 20: *Paxo vicus cum destructa arce.* (1) jegyzet: *Situ suo optime congruere videtur cum Aquineo Ptolomaei.* – Említésre méltó, hogy az I. könyvnek ez a térképszelvénye a római Pannoniáról szóló adatok kis kincsesháza, pl. a (2) jegyzet Szekszárdról ezt mondja: *Varie hic inveniuntur Romanae Inscriptiones.* „Itt különböző római feliratokat találtak.” Csakhogy később (II. könyv 43, I. tábla) csupán egy felirat leírását adja. — És ma, több mint 320 évvel később, még mindig csak négy példát ismerünk: RIU 1026–29. Eltekintve a RIU 1028-tól, amely a II. könyvben leírt felirattal azonos, mindet kétes körülmények közt találták, így nem lehet kizárni, hogy egyet vagy többet közülük Marsigli is láthatott, de éppen úgy lehetséges az is, hogy egy ötödik (hatodik stb.) emléket is látott, amely számunkra visszavonhatatlanul elveszett.

47 Lussonium római erődje ugyanis, Paks közvetlen közelében, jól látható és Marsigli napjaiban stratégiai jelentőségű pont volt (ez egy erős érv lehetett, amely figyelmét felhívja a romokra): néhány évvel később ezen a helyszínen nagy katonai erődítési munkákat vittek végbe, az úgynevezett Vak Bottyán-sáncot, hogy a Duna-átkelést biztosítsák, s a Rákóczi-szabadságharcban ez sok küzdelem tárgya volt. Amúgy lehettek más azonosítható katonai objektumok is a közelben: magában a faluban török palánk volt (Fazekas–Szabó–V. Péterfi–Várady 2017, 77.) – bár nem hinném, hogy Marsigli egy egyszerű, nyilvánvalóan nem római palánkot „erődnek” nevezett volna – vagy az imsósi római hídfőállás romjai (Visy 1989, 110.), vagy akár néhány burgus Paks térségében.

48 Ptol. II 15,3. Λουσσόνιον E 43°45' N 46°45', és 'Ακούιγκον E 43° N 47°30'.

nem habozik Óbudát megnevezni Aquincumként.⁴⁹ Az igaz, hogy a Lusunium nevet ott félremagyarázta: nézete szerint Dunapentele (azaz Intercisa) vagy „Lusunium” vagy „Vetusanum” (azaz Vetusalina = Adony).⁵⁰ De ez a tévedés nem esik egybe a nagyobb tévedéssel, hogy Paxo (nyilván a ’Pakson’ helyhatározó-eset félrehallása) azonos Aquineummal.⁵¹ Ha úgy hitte, hogy ’Lusunium’ ettől északra van, hogyan tölthette ki a hiányát egy még jóval északabbi toponímiával?

Pillanatnyilag ennek a rejtélynek a magyarázata még nem áll rendelkezésünkre.⁵² E tanulmány azonban – talán szokatlan módon – nem azt célozza, hogy Marsigli helynévazonosításai közül a lehető legtöbbször adjon magyarázatot, hanem hogy kifejezetten a legproblematikusabb helyekre hívja fel a figyelmet. Ez pedig sajnos vonja maga után a szokatlan zárókövetkeztetést: végérvényes válasz ezekre a kérdésekre ma még nem adható, reméljük azonban, hogy előbb-utóbb, további kutatások után a fennmaradó rejtélyek is megoldhatók lesznek.

49 II. könyv 3. lábjegyzet.

50 II. könyv 6., lábjegyzet. A *Vetusanum* név azt mutatja, hogy a *Tabula Peutingeriana*t használja forrásként, mivel ez kétségtelenül a *TabPeut Vetusallo* névalakjának félreolvasása, s téves távolsága Aquincumtól (14 mérföld) szintén megegyezik a *TabPeut* hibájával.

51 *Aquineum* nyilvánvalóan nyomdahiba Aquincum helyett.

52 Marsigli tipikus, Ptolemaioszra és a *Notitia Dignitatum*ra alapozott (sajnos szórványos) azonosításai elfogadhatóan pontosak. Pl. szerinte (I. könyv 21. 4. jegyzet) *Erdőt arx* (a mai Erdőd/Erdut) *Peutoburg*gal azonos, ami Teutoburgium írásváltozata, s mai tudásunk szerint az a szomszédos falunak, Dályának (Dalj) felel meg.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bél 1735.** Matthias Bél, *Notitia Hungariae novae historico-geographica I.* Straubius, Viennae, 1735.
- Bíró 2007.** Bíró Szilvia: A Sokoró vidéke a római korban. In Bíró Szilvia (szerk.): *FiRKák I.* Xantus János Múzeum, Győr, 2007. 17–34.
- Brunšmid 1905–1914.** Josip Brunšmid: Kameni spomenici Hrvatskoga Narodnoga Muzeja u Zagrebu. *Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva* 7–12. (1905–1914).
- CIL.** *Corpus Inscriptionum Latinarum.* Berolini, 1863–.
- Deák 2004.** Deák Antal András: A Duna fölfedezése. In L. F. Marsigli: *Danubius Pannonico-Mysicus Tomus I. A Duna magyarországi és szerbiai szakasza.* Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, Budapest 2004. 12–90.
- Fazekas–Szabó–V. Péterfi–Várady 2017.** Fazekas Ferenc – Szabó Antal – V. Péterfi Zsuzsanna – Várady Zoltán: *Paksi metszet / Glimpses of Paks.* Paksi Városi Múzeum, Paks, 2017.
- Fitz 1976.** Fitz Jenő: *Der römische Limes in Ungarn.* István Király Múzeum Közleményei A22. IKM, Székesfehérvár, 1976.
- Kalapis 1993.** Kalapis Zoltán: *Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban.* Forum, Újvidék, 1993.
- Kubitschek 1929.** Wilhelm Kubitschek: *Ältere Berichte über den römischen Limes in Pannonien I.* Hölder–Pichler–Tempsky, Wien–Leipzig, 1929.
- Lazius 1551.** Wolfgangus Lazius: *Reipublicae Romanae in exteris Provinciis, bello aquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim.* Joannes Oporinus, Basileae, 1551.
- Lőrincz 1979.** Lőrincz Barnabás: *Pannonische Stempelziegel II.* Régészeti Dolgozatok II. 9. MNM, Budapest, 1979.
- Nagy 1969.** Sándor Nagy: Über die Untersuchung der Längswälle in Jugoslawien. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2. (1969) 135–137.
- Patay 2005.** Patay Pál: Római út Bácskában? / Römerstrassen in der Bácska? *CommArchHung* (2005) 393–406.
- Patay 2006.** Patay Pál: A Bácska-Kiskunság-Körösmenti Ördög Árka / Der Ördög Árka (Teufelsgraben) in der Batschka, in Kleinkumanien und an der Körös. *CommArchHung* (2006) 107–122.

- Patay 2007.** Patay Pál: A Bácska-Kiskunság-Körösmenti Ördög Árka II. / Ördög Árka (Teufelsgraben) in der Batschka, in Kleinkumanien und an der Körös II. *CommArchHung* (2007) 111–140.
- Ritoókné Szalay 2002.** Ritoókné Szalay Ágnes: „*Nympha super ripam Danubii.*” *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből.* Balassi, Budapest, 2002.
- RIU.** *Die römischen Inschriften Ungarns I–VI.* Akadémiai–Hakkert–Habelt–Encyclopaedia, Budapest–Amsterdam–Bonn, 1972–2001.
- Rómer 1863.** Rómer Flóris: Pannoniai újabb kiadatlan latin feliratok. *Archaeologiai Közlemények* 3. (1863) 150–166.
- Stanojev 2000.** Небојша Станојев: Римски шанчеви-водопривредни систем Панонске низије. *Раđ Војвођанских Музеја* 41–42. (2000) 29–42. DOI: 10.3102/0013189X029001041
- Stulič 2015.** Sanijela Stulič: Római kori sáncok kutatása Szerbiában. *Magyar Régészet* 2015/ősz.
- Stückelberger–Graßhoff 2017.** Alfred Stückelberger – Gerd Graßhoff (Hrsg.): *Klaudios Ptolemaios, Handbuch der Geographie* 1–2. Schwabe, Basel 2017².
- Szabó 2006.** Szabó Ádám: *Pannoniciani sacerdotes.* PTE BTK ÓRT, Pécs, 2006.
- Szilágyi 1933.** Szilágyi János: *Inscriptiones Tegularum Pannonicarum / A pannóniai bélyeges téglák.* DissPann II/1. Institutum Numismaticum et Archaeologicum Universitatis de Petro Pázmány Nominatae, Budapest, 1933.
- Szőnyi–Tomka 1996.** Szőnyi Eszter – Tomka Péter: Pannonhalma környékének története a bencések megjelenéséig. In Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer* 996–1996. *Pannonhalma ezer éve I–III.* Szt. Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma, 1996. I 38–46.
- TAq.** Kovács Péter – Szabó Ádám – Fehér Bence (edd.): *Tituli Aquincenses I–IV.* Pytheas, Budapest, 2009–2020.
- TIR L-34.** Sándor Soproni (szerk.): *Tabula Imperii Romani L-34 (Budapest). Aquincum–Sarmizegetusa–Sirmium.* Hakkert, Amsterdam, 1968.
- Visy 1989.** Visy Zsolt: *A római limes Magyarországon.* Corvina, Budapest, 1989.
- Zamosius 1593.** Stephanus Zamosius: *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum.* Laurentius Pasquatus, Patavii 1593.

Marsigli's problems of localisation of Roman settlements near the Danube in Pannonia

ABSTRACT: The 2nd volume of Marsigli's great Danubian monograph discusses Roman antiquities. It contains several strange or even mistaken localisations of antique toponymies: for example, the mention of Brigetio as Panon. This name is not supported by any antique source. Kubitschek's assumption that it was derived from the medieval expression *mons Pannoniae* is unlikely. More plausibly, it was based on an antique epigraphic formula which was misunderstood: perhaps the stamp type EXER PAN INF gave the opportunity. It is also strange that he takes a structure in Dunaharaszti (according to his drawing, a Roman bridge-head) for Trans-Aquincum. It obviously belonged to a right-bank fortification which he took for a quarry, but it must have been a Roman camp (Campona?). It is not clear why he gave it the name Aquincum (he knew that it was Óbuda), but it is not unique that he attributed a position to Buda which was further south than in the reality. There are other enigmatic left-bank structures which cannot be identified now, although their positions are logical, and consequently these data seem real: as 'Czinta' and 'Czenei' in the Szerém (Sirmium) section of the riverside. On the contrary, it is quite incomprehensible that he gave the name 'Aquincum' to Paks, instead of the correct name, Lussonium, in the 1st volume.

KEYWORDS: geographic location, Roman fortifications, topography, Aquincum, Brigetio